

Az Istvánffy-könyvtár egy kötete a Pálos Könyvtárban

A budapesti Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtárában Gc.8. jelzet alatt található Sienai Sixtus (1520–1569) dominikánus szerzetes *Bibliotheca sancta* című, 1575-ben Leidenben kiadott művének első kötete.¹ A könyv a gyűjtemény régi könyvtártermében foglal helyet, ahol a kötetek elhelyezkedése, polcrendje gyakorlatilag kétszáz év óta nem változott. A régi Pálos Könyvtár a főváros egyik legszebb, egyszersmind az egyik legkevésbé ismert könyvtárterme. Eredetileg a belvárosi Kisboldogasszony – ismertebb nevén Egyetemi – templom mellett, egy török dzsámi helyén 1715–1770 között épült pálos rendház könyvtáraként szolgált. Maga a terem a mai Papnövelde utca 7. szám alatti épület második és harmadik emeletén található. A magas, téglalap alaprajzú, mennyezetfreskóval díszített könyvtár legfőbb ékessége a díszesen faragott bejárati ajtó és a négy falat beborító, faragott könyvespolcrendszer, amelyet Anton Rutschmann laikus fráter fafaragó mester irányításával maguk a pálos barátok készítettek. A könyvespolc kétszintes, a fent körbefutó karzatra csigalépcsők vezetnek fel. A bútorzat érdekessége, hogy a polcok között kihúzható írólappal, szekrénykével, írószertároló rekeszekkel felszerelt kis munkahelyeket alakítottak ki. A terem olyannyira őrzi az eredeti állapotot, hogy az itt kutatni vágyó látogatónak nélkülöznie kell a fűtés és a világítás kényelmét.

A pálosok 1770 után kezdhették a polcokat feltölteni, nagyrészt az elefánti rendházukból származó könyvanyaggal. Néhány évvel később azonban, a rend 1786-os feloszlását követően a könyveket átadták a Budáról Pestre, a Ferenciek terén lévő ferences rendházba költöző Magyar Királyi Tudományegyetem könyvtárának. Érdekesség, hogy az 1802-ben alapított Országos Széchényi Könyvtárnak ez az üresen álló terem lett az első otthona. Az 1803. december 8-i ünnepélyes megnyitó után azonban a könyvtár nem sokáig maradhatott ezen a helyen; két év múlva a gyűjtemény legértékesebb részét Napóleon elől Temesvárra menekítették.²

Így a Széchényi-téka, majd az ideiglenesen itt működő Magyar Királyi Kúria kiköltözésével ismét megüresedő épület még abban az évben a tizenöt év szünet után feléledő Hittudományi Kar keretében I. Ferenc rendeletével újonnan felállított Központi Papnevelő Intézet otthona lett. A könyvtártermet az Egyetemi Könyvtárba beszállított, de a könyvtár állományába még nem integrált rendi abolíciós könyvanyagból válogatott kötetekkel töltötték fel.³ A kiválogatott kötetek több mint százhatvan felszámolt kolostori könyvtárból származtak, jellegüket tekintve zömmel teológiai munkák; az anyag magvát a pozsonyi jezsuita kollégium protestantikagyűjteménye képezte.

Visszatérve a Gc.8. jelzetű kötetre, a mű szerzője eretnekséggel megvádolt, majd ferencesből kényszerűségből domonkossá és inkvizitorrá vedlő zsidó konvertita, a tudományos bibliai egzegetika egyik megalapozója.⁴ Ez a műve a zsinati reformok támogatásaként először 1566-ban jelent meg. A Pálos Könyvtár példánya puha pergamenkötéses fóliókötet, a címlapon, a nyomdászjelvény mellett kétoldalt possessorbejegyzés: „Coll. Soc[ietat]is JESU Sopronij cat. inscriptus Anno 1678.” A címlap előtti üres előzéklevél rektóján: „Nicolai Isthuanffy 1575. Viennae”, alatta közepén:

¹ *Bibliotheca sancta a F. Sixto Senensi ordinis praedicatorum ex praecipuis catholicae ecclesiae autoribus collecta [...]*, Tomus primus, Lugduni, apud Carolum Pesnot, 1575.

² BERLÁSZ Jenő, *Az Országos Széchényi Könyvtár története, 1802–1867*, I, Bp., 1981, 65–75; TÓTH András, *Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlása korában (1773–1791) = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, III, Bp., 1966, 101–145.

³ *Magyar Katolikus Lexikon*, X, szerk. DIÓS István, VICZIÁN János, Bp., 2005, 545 („Pálos Könyvtár” szócikk).

⁴ John Warwick MONTGOMERY, *Sixtus of Siena and Roman Catholic Biblical Scholarship in the Reformation Period*, Archiv für Reformationsgeschichte, 54(1963), 214–234.

„Carmina in effigiem auratam Matthiae Regis
Ung[ari]ae Romae in palatio Car[dina]lis Farnesii.

ANGELUS

Deberis caelo, Matthia invicte, sed ipsa
Relligio in terris usque tuenda tenet.
Hanc victor defende diu, caelumque mereri
Mortales possint qua pietate, doce.

DAEMON

Tartara te cupiunt sed te sibi vendicat aether;
Diis adeo virtus, Rex bone, chara tua est
Dum neque te sperant mea regna, nequ astra reposcunt:
Imperio terras inter utrumque rege.”

A latin versek alatti görög disztichon:

„Θεοῦ διδόντος μηδὲν ἰσχύει φθόνος;
καὶ μὴ διδόντος μηδὲν ἰσχύει πόνος.”⁵

Az Istvánffy névbejegyzés – összevetve hiteles aláírásaival – kétségkívül autográf. A vele egy lapon szereplő latin és görög szöveg szépen kiírt humanista írás, szintén egyezik Istvánffy írásának sajátosságaival, nagy valószínűséggel tehát ezek a sorok is a történetírótól származnak.

Legutóbb Monok István foglalta össze az Istvánffy-tékára vonatkozó ismereteinket.⁶ Értékelése szerint Istvánffy Miklós könyvtára a legjelentősebb kora újkori magyar főúri könyvtárak sorába tartozhatott. A könyvek száma elérhette a háromezret. A könyvtár történetére vonatkozó információk összegyűjtését Berlász Jenő kezdte meg. Feltételezése szerint a könyvtárat a tulajdonos gyakori tartózkodási helyén, a Zágrábtól húsz kilométerre fekvő Paukovecen helyezhette el. A könyvtár másik feltételezhető őrzési helye a Varasd vármegye varasdi járásában található Vinica vára lehetett. Az alnádor-történetíró itt halt meg 1615-ben, és a falu templomában jelölte ki végső nyughelyét is, a feleségéé mellett. A paukoveci birtokkal kapcsolatban ismeretes, hogy azt Istvánffy 1608 szeptemberében a zágrábi jezsuitáknak adományozta.⁷ Az adományozás során minden bizonnyal a könyvtár jelentős része is a Jézus Társaság tulajdonába került. A horvát tudományosság számon tartja, hogy az Istvánffy-adománnyal megalapozott jezsuita kollégiumi könyvtár a később létrejövő zágrábi Akadémiai Könyvtár (ma Egyetemi és Nemzeti Könyvtár) állományát gyarapította.⁸

Az adományozás azonban nem érintette a teljes könyvtárat. 1608 után a közélettől vinicai rezidenciájára visszahúzódó, történetírói munkásságát folytatni szándékozó Istvánffy Miklós elsősorban a történeti és a filológiai tárgyú köteteket tarthatta meg további használat céljából. A történetíró halála után a vagyont három lánya – Orsolya (Lipcsey Jánosné), Éva (Draskovich Jánosné) és Katalin (Keglevich Györgyné) –, illetve azok családja örökölte. Bizonyítható módon

⁵ A bejegyzés fotóját lásd ebben a kötetben, Szentmártoni Szabó Géza tanulmánya mellékleteként.

⁶ MONOK István, *A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*, Bp.–Eger, 2012, 57–65. Isten éltesse még sokáig a szerzőt!

⁷ Az ajándékozásról megemlékezik a zágrábi kollégium *historia domusa*. Idézi: BERLÁSZ Jenő, *Istvánffy Miklós könyvtáráról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959, Bp., 1961, 230. Az ajándékozás tényét egy állítólag Istvánffyt ábrázoló donációs festmény is megőrizte: Iva MANDUŠIĆ, *Ugarski povjesničar Nikola (Miklós) Istvánffy (1538.–1615.) i jegovo djelo Historiarum de rebus Ungaricis u hrvatskoj historiografiji*, *Croatica Christiana Periodica*, 64(2009), 39–40 (a festmény reprodukciójával).

⁸ Iva MANDUŠIĆ, *O Nikoli Istvánffyju, Vinici, isusovcima i knjižnici = Biobibliografica*, ur. Trpimir MACAN et al., Zagreb, 2003, 91–102.

a középső lány, Éva kapott örökségül könyveket, ugyanis a fia, Draskovich György (1599–1650) győri püspök az általa alapított soproni jezsuita kollégiumnak Istvánffy Miklóstól származó könyveket ajándékozott 1636-ban. Dobronoki György házfőnök egykorú bejegyzése szerint Draskovich püspök „[b]ibliothecam ab avo suo materno, Nicolao Istvánffi ad se devolutam Collegio donavit Sopronii”.⁹

Pajkossy Györgyné már 1983-ban felhívta a figyelmet arra, hogy a soproni kollégium könyvtárából a rend feloszlatása után a budapesti Egyetemi Könyvtárba került számos kötet, amely Nicasius Ellebodius possessorbejegyzését és jegyzeteit őrzi. Feltételezése szerint ezek Istvánffy Miklós, majd Draskovich György közvetítésével jutottak a soproni jezsuita kollégium (majd az Egyetemi Könyvtár) tulajdonába. Újabban Boross Klárának sikerült meggyőzően igazolnia ezt a feltételezést, és ennek nyomán azonosítania és leírnia 36, egykor Istvánffy Miklós tulajdonát képező kötetet.¹⁰

A Pálos Könyvtár Gc.8. jelzetű kötete ugyanezt az utat járhatta be. Istvánffy Éva révén férje, Draskovich János horvát bán tulajdonába került, majd György fiuk az általa alapított soproni jezsuita kollégiumnak adományozta, ahol 1671-ben katalogizálták.¹¹ A különbség annyi, hogy a rendház felszámolása során Pestre küldött abolíciós anyagból ezt a könyvet nem az Egyetemi Könyvtárba sorolták be, hanem duplumként, vagy a témája miatt azok közé a kötetek közé került, amelyeket a Központi Papnevelde könyvtára számára kiválogattak. Az Istvánffytéka maradványai utáni kutatást tehát a jövőben érdemes kiterjeszteni a Pálos Könyvtár anyagára is.¹² Az általam leírt kötetrel kapcsolatban némi bizonytalanságra ad okot, hogy az Istvánffy-könyvek Monok István által jellemzett sajátosságait nem mutatja: nincs a kötésen a címeres supralibros, nem őrzi a tulajdonos nyomtatott ex librisét, és nem látható sehol az egykori könyvtári jelzet sem. Ez utóbbi persze lekophatott, eltűnhetett az idők során. Szokatlan Istvánffy névbejegyzése is – nem tartalmazza az „ex libris” formulát, láthatóan nem tulajdonjegyként, hanem inkább az alatta bejegyzett szöveg hitelesítéseként szolgál.

A latin párvers a bejegyzés szerint a Rómában „in palatio Car[dina]lis Farnesii” őrzött, Mátyás királyt ábrázoló aranyozott képről származik. A párverset és az azt hordozó festményt jól ismeri a művészettörténeti szakirodalom.¹³ A falfestményen szereplő, angyal és ördög figura alá festett verspár legkorábbi ismert hazai rögzítése térben és időben is nagyon közel áll Istvánffyhoz. A kolozsvári születésű Jordán Tamás orvosdoktor jegyezte fel 1566-os kiadású Bonfini-példányába két másik Mátyás témájú verses adalékkal.¹⁴ Jordán 1562-től éveket töltött Itália különböző egyetemlein. Orvosi tanulmányait Rómában fejezte be, itt is avatták orvosdoktorrá 1565-ben, tehát jól ismerte az Örök Várost, a bejegyzésben megörökített feliratot saját maga is lejegyezhetette.¹⁵ Jordánról tudjuk, hogy Georgius Purkircher barátjaként¹⁶ kapcsolódott

⁹ BERLÁSZ Jenő, *Újabb információk Istvánffy Miklós tékájáról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972, Bp., 1975, 215. Lásd még: PAYR Sándor, *Draskovich György, győri püspök a soproni jezsuita kollégium alapítója*, Protestáns Szemle 16(1904), 77–92, 153–163. A horvát kutatási eredményeket összefoglalja: Željko VEGH, *Knjižnica plemićke obitelji Drašković*, Kolo 3(2007), 1–5.

¹⁰ PAJKOSSY Györgyné, *Ellebodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban*, MKsz., 99(1983), 225–242; BOROSS Klára, *A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, XIII, Bp., 2007, 157–185.

¹¹ Érdekes, hogy a Boross Klára által leírt Istvánffy-könyvek katalogizálásának dátuma leggyakrabban 1640 és 1651 (vagy 1681), de van 1715-ös dátum is.

¹² 1987–1988 között a Pálos Könyvtár antikvaállományát kutattam az Országos Széchényi Könyvtár számára. Emlékezetem szerint a gyűjteményben számos kötet található Mossóczy Zakariás bejegyzésével.

¹³ Dániel PÓCS, *I'affresco di Mattia Corvino a Campo de' Fiori: Quesiti stilistici e iconografici*, Arte Lombarda, 2003/3, 101–110. Legutóbb Szentmártoni Szabó Géza foglalta össze a festmény kutatástörténetét: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Mátyás király egykori lovas képe Rómában, a Campo de' Fiori sarkán*, Jelenkor, 57(2014), 583–590. Újabb kutatási eredményeit a téma részletes szakirodalmával lásd ebben a kötetben.

¹⁴ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Hortus Musarum: Egy irodalmi társaság emlékei = Uő, „Nympha super ripam Danubii”*: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből, Bp., 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28), 219–241.

¹⁵ MAGYAR László András, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Jordán Tamás = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, IV., főszerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., 2005, 489–490.

Radéczi István egri püspök pozsonyi humanista köréhez – melynek Istvánffy volt az egyik vezető egyénisége.¹⁷ Jordán bécsi egyetemi professzori éve (1566–1570) során számos alkalom lehetett a személyes találkozásra is. Kézenfekvő tehát a feltételezés, hogy Istvánffy értesülésének Jordán Tamás lehetett a forrása. Szentmártoni Szabó Géza vélekedése szerint a két könyvbejegyzés két különböző római ábrázolásról szól, Jordán Tamásé a Via del Pellegrinón látható falfestményről, Istvánffyé egy a régi Farnese-palotában őrzött (tábla?)képről. Az ellentmondás talán feloldható, ha Istvánffy bejegyzését úgy értelmezzük, hogy a Mátyás-kép Farnese bíboros *palotájánál* található, hiszen ez a ma Palazzo della Cancelleriaként ismert épület a sarkával érinti a Campo de' Fiorit, és déli ablakaiból a Via del Pellegrinóra, tehát a mára elenyészett, latin versfeliratos Mátyás-freskóra vagy -sgraffitóra lehetett látni.¹⁸ Akár egyetlen, akár két külön alkotásról van szó, a pozsonyi humanisták érdeklődését minden bizonnyal felkeltette az itáliai Mátyás-kultusz emléke, és méltónak találták könyvbejegyzés formában is felhívni rá egymás figyelmét.

A könyvbejegyzés görög párverse kissé átalakított formában Nazianzi Szent Gergelytől származik.¹⁹ Az eredeti alak:

„Θεοῦ διδόντος, οὐδὲν ἰσχύει φθόνος,
Καὶ μὴ διδόντος, οὐδὲν ἰσχύει κόπος.”

A bejegyzésnek teret adó kötetben számos Szent Gergely-passzus található, ez azonban nincs közöttük. A görög verssorok a 127. zsoltár átiratának tekinthetők. Káldi György fordításában: „Ha nem az Úr építi a házat, építői hiába dolgoznak rajta. Ha nem az Úr őrzi a várost, őre hasztalan virraszt felette. Hiábavaló hajnal előtt kelnetek, és késnetek a lefekvéssel, akik a fáradtság kenyerét eszitek, hiszen ő álmában is megad mindent annak, akit kedvel.”

A Nazianzi Szent Gergelytől származó verssorok önállósulva, szentenciaként is nagyon elterjedtek, a bejegyző talán emlékezetből idézi őket.²⁰ Az Istvánffy által használttal megegyező formában tüntette fel ezt a két görög verssort Bonaventura Vulcanius (1538–1614) leideni professzor²¹ számtalan *album amicorum* bejegyzésében. 1583 és 1606 között legalább 17 esetben írta be ezt a gnómát egyetemi hallgatók emlékkönyvébe.²² Néhol kiegészítette saját latin fordításával is:

„Deo juvante liuor officit nihil
Et non juvante profficit nihil labor.”

Nem lenne meglepő, ha Vulcanius és Istvánffy között felfedezhetnénk valamilyen kapcsolatot. Elképzelhető, hogy leideni magyar peregrinusok révén közvetítődött a két humanista között a görög párvers ismerete.

¹⁶ 1565-ben Purkirchernek dedikált egy Dioscorides-kötetet, később Purkircher üdvözlőverset írt Jordán pestisről írott tudományos értekezése elé; lásd: BOROSS, *i. m.*, 163.

¹⁷ RITOÓKNÉ SZALAY, *i. m.*; lásd még: BARLAY Ö. Szabolcs, *Radéczy püspök híres hársfája: Egy négyszáz évvel ezelőtti irodalmi kör*, Vigilia, 41(1976), 744–748; CSEHY Zoltán, *Radéczy István, a költő*, ItK, 115(2011), 217–224.

¹⁸ A kancellária épületében dolgozó Paolo Gioviót egy Mantegna-képre emlékeztette az ablakából gyakran látott falfestmény. Erről lásd Ginevra BENTIVOGLIO, *Il „monumento equestre” di Mattia Corvino attribuito al Mantegna dipinto su una facciata in via del Pellegrino a Roma*, Quaderni PAU, 35(2008), 105–110.

¹⁹ *Carmina moralia* I, 2, 32, 127–128. (Patrologia Graeca 37, 926).

²⁰ A szentencia elterjedtségét jelzi, hogy saját iskolai görög nyelvkönyvemben is megtaláltam mint a feltételes mellérendelést szemléltető példamondatot (MAYVALD József, VAYER Lajos, MÉSZÁROS Ede, *Görög nyelvtan*, Bp., 1981, 274).

²¹ *Bonaventura Vulcanius, Works and Networks*, ed. Hélène CAZES, Leiden, 2010 (Brill's Studies in Intellectual History, 194). Az album amicorumokban használt görög szentenciáról: *uo.*, 8.

²² Tudományszervező munkásságáról lásd: *Facebook in the Sixteenth Century?: The Humanist and Networker Bonaventura Vulcanius: Catalogue of an exhibition in Leiden University Library*, eds. Kasper van OMMEN, Hélène CAZES, Leiden, 2010, 9–30.

Az Istvánffy által bejegyzett görög gnóma Mátyásra vonatkoztatva a király nagyratörő terveit meghiúsító végzetserű korai halál rezignált értelmezése. A Via del Pellegrino Mátyás-lovasképe talán a császári korona felé vezető út fontos állomását, a római királyságot előkészítő politikai propaganda terméke lehetett – száz évvel később a pozsonyi humanisták már csak az isteni gondviselés kifürkészhetetlen akaratából megvalósulatlan történelmi álom emlékét láthatták benne.

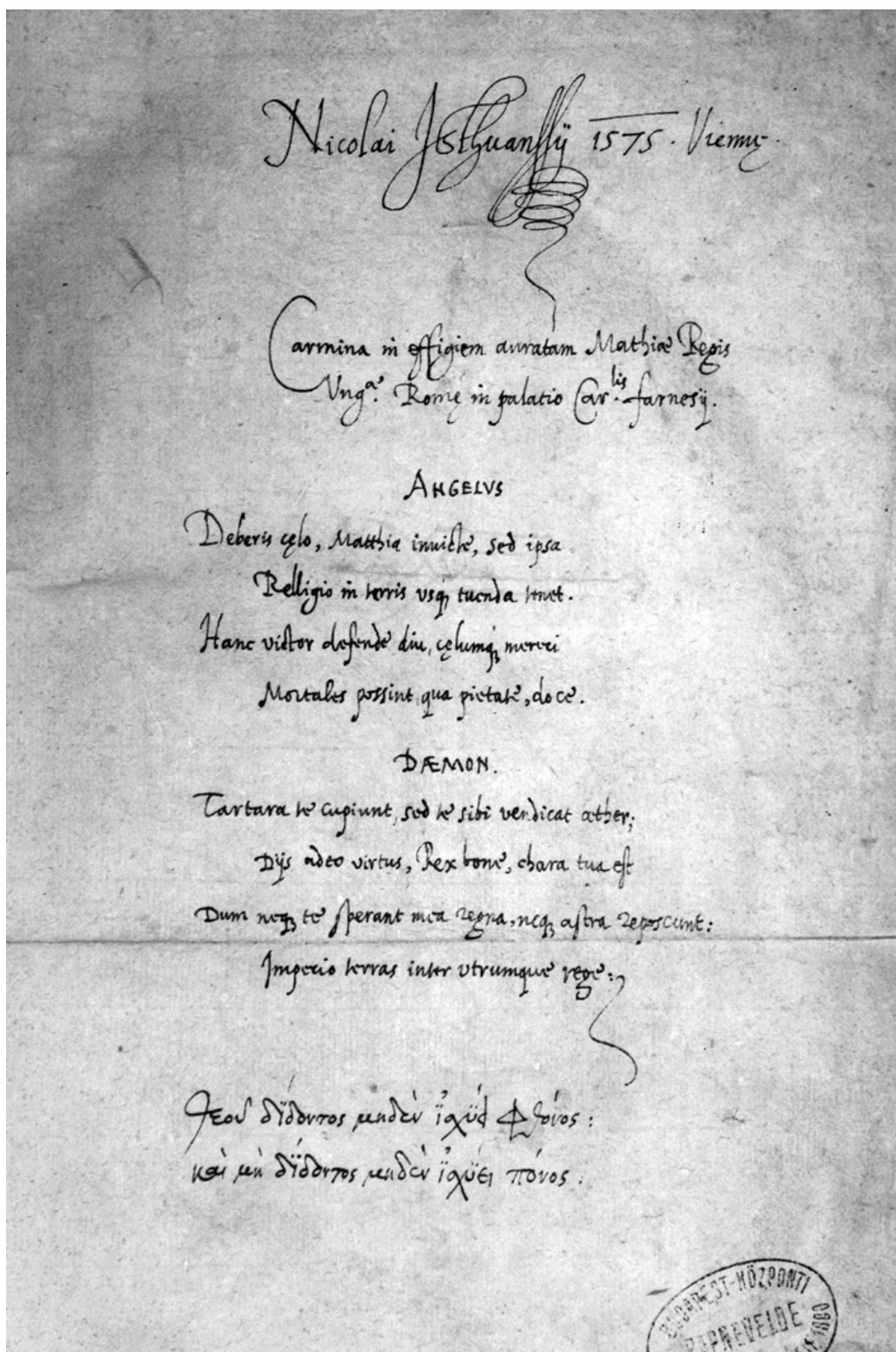
Végül egy jelképesnek is tekinthető véletlenre szeretném felhívni a figyelmet. 1803-ban Széchényi Ferenc, hogy az általa alapított Nemzeti Könyvtár méltó helyre költözhessen, a könyvek otthonául kiszemelt egykori pálos könyvtártermet az új funkcióhoz illő ikonográfiai program alapján készült díszítéssel szándékozott ellátni. Az eredeti pálos program szerinti freskó a terem négy oldalán a négy nyugati egyházatyát ábrázolta, középen pedig a teológia szolgálólányaiként értelmezett művészetek és tudományok allegóriáit. Széchényi az eredeti díszítés helyébe a négy tudományt jelképező alakokat, valamint Magyarország és a társtartományok címereit ábrázoló mennyezetfestményt rendelt meg. A faragott szekrénysor fölötti fal-felületre körbefutó medallionsort tervezett harminc kiemelkedő magyar tudós arcképével. A munkálatokkal megbízott Pietro Rivetti milánói festő azonban nagyon lassan haladt, így a rendelkezésre álló rövid idő alatt (az év decemberében József nádor ünnepélyesen meg is nyitotta a nemzet új könyvtárát) csak a mennyezetfreskó készült el.²³ A tudósgalériához csak a medallionok keretei készültek el kartonpapíron a falra szögelve. A keretekre emlékeztetőül szerencsére felírták az oda szánt tudós nevét. Az utcai front felőli falon a Révay Péter („politicus”) és Beythe András („botanicus”) közötti medallion arcképe nem más lett volna, mint „NICOL. ISTVÁNFY. HISTORIC. M. 1615.”²⁴

A soproni jezsuita kollégium possessorbejegyzése a Bibliotheca sancta címlapján

²³ Az eredeti mennyezetfestményt Rivetti kartonpapírral takarta el, és erre festette rá a címereket és a tudományok allegóriáit. A könyvtár 1988–1992-es restaurálása során a kartonokat – beleértve a tudósportrék üres medallionjait – eltávolították, és az eredeti pálos mennyezetfreskót állították helyre. Ma ebben az állapotban látható a könyvtárterem.

²⁴ FARBAKY Péter, *Pálos Könyvtár vagy Nemzeti Könyvtár? = A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve, Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára*, szerk. TAKÁCS Imre, BUZÁSI Enikő, JÁVOR Anna, MIKÓ Árpád, Bp., 1991, 23–243.

Istvánffy Miklós bejegyzése